

ЖАНРОВА СВОЕРІДНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ДІАПАЗОНУ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ СТРУКТУР

Стаття присвячена дослідженню трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу та виявленні диференційних відмінностей жанру євангельського роману, літературного євангелія та роману-апокрифу в сучасному літературному контексті.

Ключові слова: трансформація, біблійний міф, євангельський роман, літературне євангеліє, роман-апокриф.

Біблійний матеріал є конвенційною системою з однієї сторони, а з іншої – й цілком змінною, оскільки відкриває широкий інтерпретаційний діапазон нового літературного прочитання. «Біблія справила значний вплив і на всю сучасну культуру. В тій чи іншій мірі з нею пов'язані символи, звичаї, суспільні ідеали, мистецтво та література багатьох країн. Готичні собори і російські ікони, Рафаель і Рембрандт, Данте і Мільтон, Палестрина і Бах – все це світло Біблії, переломлене в різноманітні культур та видів творчості» [10, 5]. Звернення світової літератури до євангельського матеріалу цілком виправдане як форма осмислення та актуалізації тих чи інших євангельських аспектів та, водночас, нагальна необхідність вирішення глобальних та особистісних проблем людства та окремої людини.

Актуальність дослідження жанрової своєрідності трансформаційного діапазону євангельських структур полягає у наявності інтерпретаційної поліфонії рецептивного прочитання традиційного матеріалу.

Метою та завданням роботи є дослідження та виявлення диференційних відмінностей жанру євангельського роману (літературного євангелія) у сучасному літературному контексті.

До проблеми функціонування євангельського сюжетно-образного матеріалу у своїх працях зверталися А.Нямцу (монографії «Новий Завіт та світова література» (1993) та «Міф. Легенда. Література» (2007), В.Антофійчук («Євангельські образи в українській літературі ХХ ст.» (2001), А.Касьянов («Біблійні мотиви та образи у сюжетній будові російського роману ХХ ст.» (2007), О.Татарінов («Художні тексти про євангельські події: жанрова природа, моральна філософія та проблеми рецепції» (2008), В.Казак (монографія «Образ Христа в російській літературі. Від давнини до наших днів» (1999) та ін.

Євангеліє являє собою неповторну та самобутню жанрову структуру (поєднання епосу, лірики, драми, тощо). Як наслідок, жанрова класифікація романів на євангельську тематику різноманітна та продиктована різними домінуючими ознаками відтворення художнього світу: оповідання, повісті, драми, романи (історичні, духовні, християнські). Дослідник зазначає, що своєрідністю євангельського сюжету «є позитивна агресія, якій піддається історичний час, що приречений шукати себе у Новому Завіті та відкриваючи Новий Завіт у собі. <...> Сюжет розкривається назустріч будь-якому тексту, часу та свідомості» [15, 31]. Жанрова поліфонія рецепції євангельського матеріалу, водночас, має другорядне значення в аспекті виявлення сюжетного контакту з канонічним першоджерелом.

Нове прочитання євангельського матеріалу – відкриття прихованого недоказаного, лаконічного, яке осмислює, персоніфікує нова історична епоха. Євангельська проза фіксує не саму подію, а реакцію на неї в контексті становлення світової літератури. Найпоширенішими формами та способами переосмислення традиційних структур А.Нямцу називає наступні: дописування, продовження, обробки, художні перекази канонічних текстів, наукові тлумачення та трактування, формально-змістове осучаснення, національно-історична конкретизація хронотопу, «літературні євангелія» та апокрифізація. Дослідник зазначає: «Форми «вторгнення» в канонічний сюжетно-образний матеріал надзвичайно різноманітні та визначаються не лише ідеологічними та філософсько-естетичними нормами конкретно-історичної епохи, але й своєрідністю художнього світобачення художника, його творчою манерою, особистими симпатіями і т.д. Ці своєрідні «Євангелія», як правило, зосереджені на реконструкції життя Христа, а також на розвитку новозавітних метафор та замовчувань, ледь окреслених ситуацій, які у нових варіантах отримують емоційно-психологічне та предметно-побутове наповнення» [12, 208-209].

З другої половини ХХ ст. саме жанр літературних євангелій стає популярним у світовому літературному контексті. Вихід за рамки канонічного тексту та залучення додаткових матеріалів стає основою формально-змістового осучаснення творів на євангельські події (В.Короткевич «Христос приземлився в Городні. Євангеліє від Іуди», М.Помілію «П'яте євангеліє», Г.Панас «Євангеліє від Іуди», Х.Л.Борхес «Євангеліє від Марка» та ін.). Характерною рисою євангельської

прози (як ХХ ст. так і сучасної) є мотив морально-психологічного вибору героя, який опинився в складній екзистенційній ситуації. Драматизм цього вибору посилюється побутово-історичною конктеризацією, що й пояснює популярність жанру *історичного роману та літературного євангелія*.

Звернення письменників ХХ ст. до євангельського образу – «явище зовсім не випадкове, оскільки століття, яке сповнене трагічними кризами, ознаменоване спалахом ненависті, крахом утопій відчуло необхідність зміцнення морально-етичних засад суспільства. Саме тому Євангеліє, «на ґрунті якого віками зростала культура багатьох народів, знову й знову входить до кола актуальних тем художньої літератури» [1]. І хоча мотивно-тематичний простір романного жанру зазвичай вільний від релігійних інтонацій та, як зазначає О.Татарінов, «насичений образами становлення особистості у різноманітні мирських, чисто людських контекстах», але все ж не позбавлений «релігійно-етичної концептуалізації у системі гріх-святість», що слугує формою зближення сучасного читача зі світом новозавітної історії [15, 64].

В художніх текстах про євангельські події релігійно-історична особистість, яка наділена сакральною реалістичністю, стає героєм та починає відповідати законам художньої розповіді. Іуда та Понтій Пілат, Марія Магдалина та Петро, Варавва та Клавдія Прокула, не покидаючи стислу фабулу канону, набувають або розгорнутої біографії романного типу, або розширений простір рідного епізоду, який захоплює нові позиції у структурі сюжету [15, 36]. Не порушуючи формальне збереження канонічного хронотопу, ці образи стають окремими втіленнями тих чи інших якостей та формують певні поведінкові моделі онтологічних характеристик персонажів, які знають трансформації через активне функціонування в різних національних літературах.

У сучасному літературознавстві часто зустрічається поняття *роману-апокрифу*, яке вживається паралельно з *літературним євангелієм* (напр., А.Нямцу називає серед романів-апокрифів «Євангеліє від Іуди» Г.Панаса, «Євангеліє від Томи» Р.Іванчука, а В.Антофійчук відносить те саме «Євангеліє від Томи» до жанру «літературного євангелія»). Про тотожність чи відмінність цих понять можна говорити розглянувши основні характеристики даних понять. А.Краснящих дає таке визначення поняттю роману-євангелія: «великий прозовий твір непародійного характеру, який є не напівхудожнім-напівпубліцистичним дослідженням історії Ісуса з Назарету, а великим епічним полотном, в центрі якого – особистість Христа та етапи її становлення на фоні історичної панорами епохи. Жанртворчим дискусійним прийомом роману-євангелія є стилізація під новозавітний спосіб розповіді. Роман-євангеліє відрізняє значна степінь переосмислення фабули канонічних першотекстів» [6]. Дослідник виокремлює ознаки, які є характерними, на його думку, для жанру роману-євангелія, а саме: дискурсивні прийоми, що стилізовані під новозавітний спосіб розповіді та його темпоритм, фігуру головного героя (Христос або інший герой) та значним ступенем переосмислення фабули канонічних першоджерел.

Виокремлюють декілька домінантних рис, які притаманні жанру *літературного євангелія*:

- Джерелом літературного євангелія слугують канонічні євангелія від Марка, Матфея, Луки та Іоанна.
- Метою написання творів цього жанру є нове осмислення канонічного матеріалу з погляду сучасності звичайної людини.
- Поряд із реалістичним зображенням та правдивим поясненням подій Нового Завіту, наявні елементи фантастичного, які, щоправда, займають другорядне місце.
- Чітка послідовність викладу подій з життя Ісуса Христа, яка зафіксована у ключових подіях Євангелія: народження – хрещення – спокуса від диявола – повчання – Таємна вечеря – зрада Іуди – розп'яття – Воскресіння, які створюють міфопоетичний центр священної розповіді.
- Використання сталих персонажів – діючих осіб Нового Завіту: Марія та Йосип, Ісус Христос, 12 апостолів, Марія Магдалина, Понтій Пілат, Варавва, Клавдія Прокула та ін., які підтримуючи строгі контури християнського міфу, часом змінюють свою початкову канонічну семантику.
- Відповідно до мети, герої зображуються в суспільних взаєминах і побуті, наодинці із собою, своїми думками та переживаннями, розкривається їх психологія та настрої, мотивація вчинків.
- Як наслідок, у літературних євангеліях органічно переплітаються різні види організації мови – монологи, діалоги, полілоги; різного роду авторські відступи та характеристики.

Завдяки великій кількості «білих плям» у Новому Завіті, письменники широко використовують деталізацію. Євангельські події перестають бути священним переказом, а стають приватною розповіддю, яка створюється в риторичній дійсності суб'єкта. Дослідник вказує, що читач «не лише отримує владу над іменами, але й залучається до *реалістичної* (а не житійної) біографії їх носіїв, отримує свідoctва, які привели до ствердження того чи іншого міфологічного знака» [15, 56].

Через трансформацію біблійних канонів та новозавітного сюжету в літературних євангеліях відбувається аксіологічна переорієнтація традиційного матеріалу.

Як бачимо, жанр «літературного євангелія» увібрав у себе ознаки роману та апокрифу, але його не можна ототожнити із поняттям роману-апокрифу через специфічні риси, які конкретизують і тим самим звужують поняття «літературного євангелія» порівняно із романом-апокрифом. Так С.Ротай романи Т.Манна «Йосиф та його брати» та Л.М.Леонова «Піраміда» трактує як прагнення дослідити «взаємодію «священного» та «сучасного», представити художню філософію на основі давніх сюжетів» [14, 3]. Російський дослідник розглядає основні принципи літературної форми «роману-апокрифу», виокремлюючи з більш широкого поняття роману-міфу та розглядаючи як окрему теоретичну проблему.

Досліджуючи літературну форму роману-апокрифу, С.Ротай вказує характеристики даного жанру: 1) синтетична розповідна форма «роман-апокриф» формується на основі стійкого інтересу до біблійних сюжетів із взаємодією жанрових принципів та світоглядних установок канону, апокрифу та роману; 2) знаходження таких романів у широких рамках християнської сюжетики та водночас відмінність подієвої основи, яка бере свій початок у текстах Старого та Нового Завіту; 3) за методом трансформації романи-апокрифи є парафразами, в яких робиться акцент на творчому (інверсійному) переказі або більш складними художніми розповідями, в яких канонічний або апокрифічний сюжет вписується у нові контексти. 4) герої роману-апокрифу проходять через фабульне співвідношення з героєм канонічного твору, часткове збереження його міфологічного контексту та підлягає змістовим змінам, «романізації» (посилення любовного, соціального та загальнокультурного контекстів); виникнення нових ракурсів, що зумовлені авторською точкою зору. Отже, роман-апокриф – це особливий тип художньої розповіді у рамках неканонічної поетики, який поєднаний з каноном своєрідною моделлю сюжету, яка змінюється, інтерпретується, акцентує увагу на посиленні художніх, літературно-експериментальних тенденціях, водночас зберігаючи співвідношення з біблійним матеріалом. Саме «в рамках поетики художньої модальності відбувається зустріч апокрифу (жанр, який належить давнині) та роману (жанру, який належить сучасності)» [14, 7].

Поруч з термінами *євангельський роман* та *літературне євангеліє* в сучасній літературі виокремлюють жанр *духовного роману*. Так, наприклад, Т.Бовсунівська на прикладі «Євангелія від Пілата» Е.-Е.Шмітта вказує: «Духовний роман» лише умовно можна зарахувати до жанру роману, оскільки він настільки виразно тяжіє до сакральної поетики, що іноді повністю перетворюється його художня структура: психологічний портрет заступається духовним, стратегія письма – принципами біблійного паралелізму, оригінальність тропіки – усталеністю символотворення пробіблійного зразка, яке не має оригінальність та винахід за певну перевагу. Основна риса «духовного роману – прагнення окреслити не соціальну, економічну чи психологічну роль персонажа, а його духовне покликання, до того ж із дотриманням традиційного (іудейського чи християнського – не настільки важливо) телеологічного спрямування» [4, 62-63]. Дослідниця виокремлює твори української письменниці Г.Пагутяк: «Повість про Марію Магдалину» (1982), «Писар Східних воріт Притулку» (1999-2001), «Записки білого пташка» (1999) як приклад актуалізації нового «духовного» жанру.

Натомість російський вчений О.Татарінов з виокремленням такого жанру не погоджується, зазначаючи, що роман про євангельські події не завжди можна назвати християнським романом, оскільки «починаючи з ранньосередньовічної словесності текст являв собою новозавітну історію на рівні архетипного підтексту, виявляючи явні та приховані смисли особистості Ісуса Христа у герої, який жив у своєму часі та являв закономірні з точки зору історії конфлікти», тому «євангельська проза відтворює новозавітну фабулу, часто стаючи переказом (переказом-інверсією) біблійних подій, але втрачає ознаки християнської літератури, не бачачи цілей риторичного процесу у оновленні життя словом та ділом Боголюдини» [15, 65].

Проте, поряд з поширеним у ХХ ст. та сучасній літературах поняття *літературного євангелія* або *євангельського роману*, часто автори дають своїм творам визначення *історичного роману*, що, на нашу думку, продиктовано метою досягти граничної реалістичності зображуваних євангельських подій та критерію правдоподібності (Г.Даниловський «Марія Магдалина», Л.Андреев «Іуда Іскаріот», А.Зверінцев «Син грому», Б.Вуд «Свитки Магдалини», У.Хефнер «Завіт Христа», А.Міхалос «Майстер та Магдалина», К.Макгоуен «Таємниця Магдалини», А.Мей «Дружина Пілата, або Таємниця прокуратора», П.Лагерквіст «Вавравва» та ін.).

Висновок. Таким чином, дослідження літературно-філософського переосмислення євангельських максим є на часі, а історія вивчення літературних євангелій залишається відкритою. Своєрідність інтерпретаційного діапазону біблійних структур у сучасному літературному контексті полягає у активному функціонуванні жанру євангельського роману (роману про євангельські події), роману-апокрифу, що в сукупності становить єдине інтерпретаційне поле літературного прочитання.

Список використаних джерел

1. Абгарян Н. Б. Жанр евангельского романа в зарубежной литературе XX в. и роман Н. Казандзакиса «Последнее искушение» / Н. Б. Агарян // Литература XX века: итоги и перспективы изучения. – М., 2006. – С. 134–139.
2. Бовсунівська Т. Жанр «Духовного роману» в сучасній літературі: «Євангеліє від Пілата» Еріка-Еммануеля Шмітта / Тетяна Бовсунівська // «Слово і час». – 2010. – № 5. – С.62–72.
3. Краснящих А. П. Жанр романа-евангелия: к постановке проблемы классификации и типологизации : Вісник СевДТУ. Вип. 89 : Філологія: зб. наук. пр. / А. П. Краснящих. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2008. – С. 151-153.
4. Мень А. Как читать Библию / Александр Мень. – Bruxelles, 1984. – С. 5.
5. Нямцу А. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования) : монографія / Анатолий Нямцу. – Черновцы: Рута, 2007. – 520 с.
6. Ротай С.В. Роман-апокриф как жанровая форма: методология и поэтика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та філол. наук : спец. 10.01.08 – Теория литературы. Текстология / Сергей Владимирович Ротай; Кубанский государственный университет. – Краснодар, 2010. – 28 с.
7. Татаринов А. В. Художественные тексты о евангельских событиях: жанровая природа, нравственная философия и проблемы рецепции: дис. ... д.ф.н. : 10.01.01, 10.01.03 / Алексей Викторович Татаринов. – Краснодар, 2006. – 646 с.

Summary. The article deals with the transformation of the Gospel story-shaped material and determine the differential differences gospel genre of the novel, a literary novel and the gospel of the apocrypha in the modern literary context.

Key words: transformation, biblical myth, evangelical novel, literary gospel novel apocryphal.

Отримано: 10.09.2012 р.

УДК 908 (477.43): 821. 161. 2.09

Л.В. Третяк

«ПЕРШЕ ЗЕРНО, З ЯКОГО ПОТІМ ВИРОСЛО ДЕРЕВО МОГО ДУХОВНОГО ЖИТТЯ» (Г.КОСТЮК) – ДО ВИТОКІВ ФОРМУВАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ЗАЦІКАВЛЕНЬ

У статті зроблена спроба осмислити чинники формування філологічних зацікавлень Г.Костюка як майбутнього вченого і літератора.

Ключові слова: церковно-парафіяльна школа, гімназія для дорослих, робітфак, «Просвіта», літературознавство, діаспора, мемуаристика.

Г.Костюк – визначний літературознавець, громадський та політичний діяч, консолідатор української діаспори, ім'я якого на повну силу зазвучало в материковій Україні тоді, коли йому виповнилось 90 літ і він став одним із перших лауреатів премії імені Володимира Винниченка, членом Академії наук України. Сьогодні його твори друкуються у періодиці та виходять окремими виданнями, на які посилаються дослідники історії української літератури як на непомилне і незаангажоване першоджерело. Зі ста прожитих років понад сім десятків Г.Костюк віддав науково-громадській діяльності: він перебував у епіцентрі духовного життя України 20-30-х років, а з середини 40-х – на еміграції. Переоцінити вклад зробленого Г.Костюком важко, однак в уяві окремих його земляків ще можна наткнутись на упереджене ставлення до нього, сформоване ідеологією попередніх десятиліть. Воістину вкотре підтверджуються слова: «Немає пророка у вітчизні своїй», на Батьківщині, яка народила його, де він зіп'явся на ноги, вибився в люди і віддав всього себе до останку служінню ім. Можливо, тому, що відійшов від прапрадівського ремесла – обробітку землі – і вибрав для себе дивний як на селянина фах – філологію, що пішов іншими, не завжди зрозумілими для пересічного громадянина шляхами, що жив за океаном. Адже далеко не всі усвідомлюють, що все його життя, за спогадами сина Теодора Костюка, – це постійна праця, праця в улюбленій царині – літературі.

Опираючись на принцип біографізму – щиро сповідь Г.Костюка у першій книзі мемуаристики «Зустрічі і прощання», – спробуємо пізнати так звану «фізіологію душі» майбутнього письменника, збагнути, хто закладав любов до знань загалом і до літератури зокрема до такої міри, що вона стала основою його життя, вийшла за рамки особистісних зацікавлень на всеукраїнські